

TÁRKI REGIONÁLIS MŰHELYTANULMÁNYOK

2014/1. SZÁM

A hátrányos helyzetű kistelepülés mint szociológiai jelenség¹

Hajdu Gábor (MTA TK SZI) és Sik Endre (TÁRKI)

TÁRKI, 2014. január

¹ A kutatás a Kockázatkutató Kft. számára készült.

TARTALOM

Miben különböznek a HHK a hátrányos helyzetű településektől, illetve kistelepülésektől?	8
Eltérések a HHK-en belül.....	19
Összefoglalás	25
Irodalom	26
Függelék: A hátrányos helyzet változóinak kialakítása	27

Míg a hátrányos (vagy leghátrányosabb) helyzetű térség, kistérség, illetve az aprófalú vagy a kistelepülés a regionális szakirodalom gyakran használt fogalmai,² addig elemzésünk tárgyáról, a hátrányos helyzetű kistelepülésekről (a továbbiakban HHK) nem találtunk érdemi szakirodalmat. Néhány – egyenként kiváló – esettanulmányt³ leszámítva a kétféle területi hátrány (fejletlenség és kis méret) által egyszerre sújtott területi egység mintha nem lenne tárgya a regionális elemzéseknek. Ezért a HHK társadalmi folyamatainak elemzése előtt külön fejezetet szánjuk annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mi is a HHK pontos tartalma.

A HHK jelenség megismerését több menetben végezzük: első nekifutásra megvizsgáljuk, hogy mely települések tartoznak ebbe a körbe, vagyis meghúzzuk az összes kistelepülés és az összes hátrányos helyzetű település átfedő halmazának határait, s azt nézzük meg, hogy az ebbe a közös halmazba tartozó települések (vagyis a HHK) miben különböznek a két kiinduló halmaz településeitől.

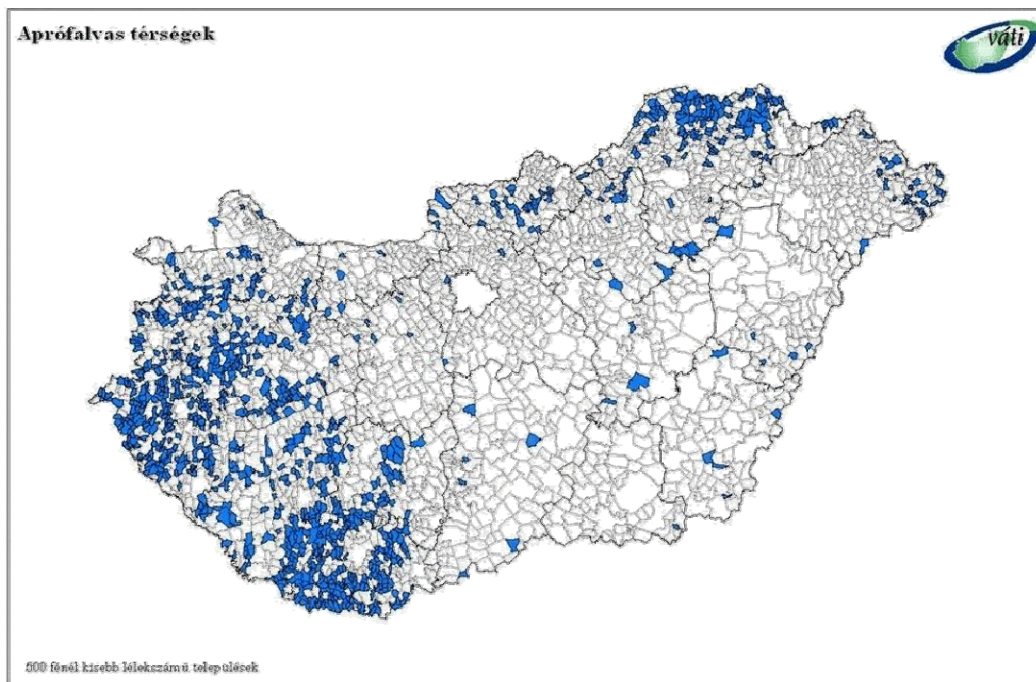
Ezután a HHK halmazán belül vizsgáljuk meg, hogy milyen eltéréseket okoz az a három (mint az 1., 2. és 3. térképekről leolvasható, egymással erősen átfedő) regionális metszet, amelyekről azt feltételeztük, hogy hatással van az ott élők mindennapi életére. Ez a három dimenzió a következő:

- A településméret, vagyis az apró- és kistelepülés megkülönböztetése, mert feltételezzük, hogy a település nagysága az intézményekkel való ellátottságra, a helyi munkaerőpiacra, a település elérhetőségére, a helyi társadalom minden aspektusára egyaránt hathat. Mint az 1. térképen látható, az aprófalvak zöme az ország nyugat- és dél-dunántúli részein, valamint az észak-magyarországi régió területén található.

² „A kistelepülések meghatározása a lakónépesség számával függ össze: a hazai szakirodalom általában – bár nem teljes egyetértésben – az 500 főnél kisebb lakónépességű településeket aprófalvaknak, az 500 és 999 fő közötti lélekszámmal rendelkezőket kistelepüléseknek nevezi” (Kistelepülések... 2011). A kistelepülések 2009-ben a települések felét, illetve a lakosság 7,7%-át foglalták magukban. Az aprófalvak 2001-ben a települések harmadát, a lakosság 3%-át tették ki (G. Fekete 2008).

³ Például az aprófalvokról Kiss (2008), illetve számos fejlesztéspolitikai tanulmány a *Hátrányban vidéken* c. kötetben (Kovács–Váradi 2013).

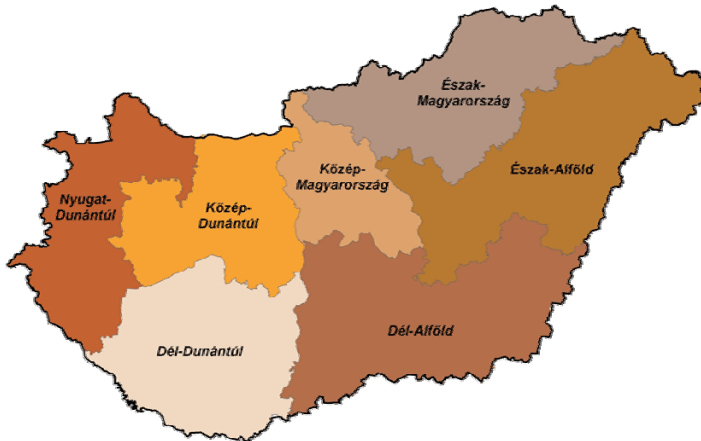
1. térkép: Az aprófalvas térségek területi elhelyezkedése

Forrás: Az Országgyűlés... 2005.

- A területi elhelyezkedés (2. térkép), azaz hogy két, egymástól távol eső régióban (Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl) való elhelyezkedés milyen eltéréseket okoz a hátrányos helyzetű kistelepülések (HHK) között. Az előző feltételezéstől eltérően, de természetesen nem függetlenül, ebben az esetben a magyarázatot a településnagyságból nem feltétlenül következő tényezőkben, például a megyei és/vagy a regionális szabályozásban, különösen a fejlesztésben, illetve a társadalmi-történelmi előzményekben keressük.
- A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben (LHH) való elhelyezkedés (3. térkép) két ellentétes hatás eredőjeként további, az előzőkkel csak részben átfedő eltéréseket okozhat az LHH-n kívül eső településhez képest: egyfelől mert feltételezzük, hogy a területi hátrány olyan kontextust jelenthet, ami a település „saját” hátrányát fokozza, másfelől mert ezekre a kistérségekre megkülönböztetett fejlesztői figyelem irányul, ami elvben többletforrásokat hozhat ezeknek a településeknek.

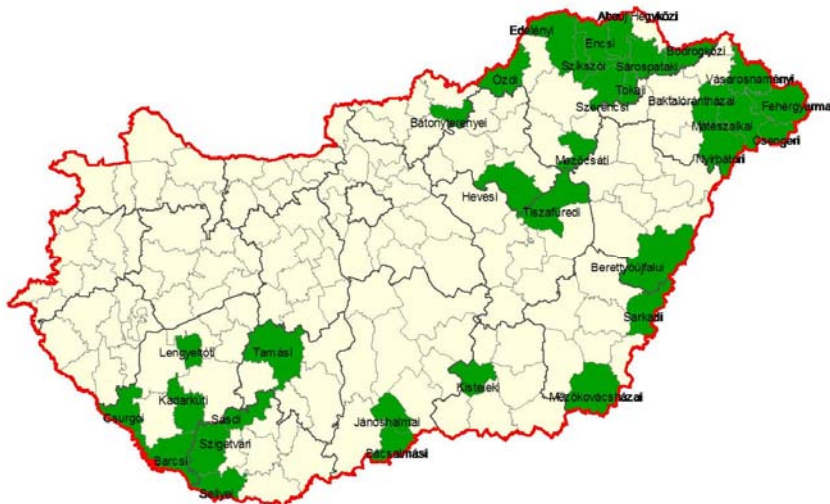
2. térkép: Magyarország régióinak területi elhelyezkedése

Forrás:

http://www.google.hu/imgres?imgurl=http://www.terport.hu/webfm_send/2492&imgrefurl=http://www.terport.hu/regiok/magyarorszag-regioi&h=547&w=890&sz=34&tbnid=QRKOf0xzQvjA5M:&tbnh=74&tbnw=120&zoom=1&usq=qULPMS32X4jtYrdWtDgebSJe2as=&docid=CciNjc2UE65b1M&sa=X&ei=Ua8QUur8NM6Q4AT47YH4Dw&sqi=2&ved=0CDcQ9QEwAQ&dur=3671

3. térkép: A 33 LHH területi elhelyezkedése

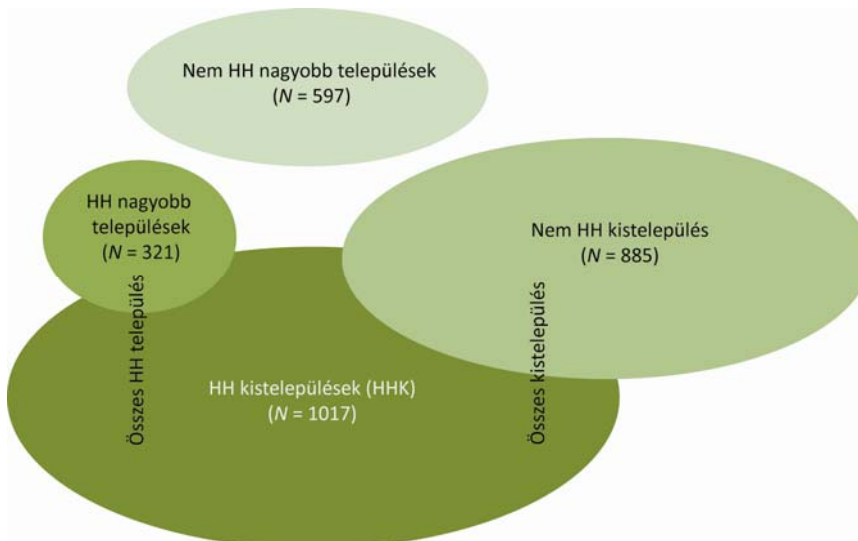
Forrás:

https://www.google.hu/search?q=magyarorszag%20lhh+33&bav=on,or,or_cp,r_qf.&bvm=bv.50768961_d.bGE,pv.xjs.s.en_US.E_1kRF_UP4s.O&biw=1280&bih=761&um=1&ie=UTF-8&hl=en&tbm=isch&source=og&sa=N&tab=wi&ei=l7AQUpS6KtKO4gS3poHwBg#facrc=&imgrc=sMeozYOL28BPwM%3A%3BNY6wZmnr5bEIsM%3Bhttp%253A%252F%252Fwww.hakosz.hu%252Fwp-content%252Fuploads%252F2010%252F10%252FLHH.jpg%3Bhttp%253A%252F%252Fwww.hakosz.hu%252Foglalkozunk%252Fegyetemi-kistersegi-partnersegi-program%252F%3B550%3B400

A HHK-et meghatározó kistelepülési és fejlettségi dimenziók kialakítását a TÁMOP-kutatás módszeréhez igazítottuk; ez magyarázza, hogy a településnagyság felső határa a regionális szakirodalom kistelepülés fogalmától (1000 fő alatti települések) némileg eltér (1200 fő), s eleve adott volt az a kilenc indikátor (lásd *Függelék*), amelyek együtthallása meghatározta a település fejlettségét.

A HHK definiálása során első lépésben kizártuk a városokat, így módon létrehoztuk a vidéki Magyarországra tartozó települések halmazát ($N = 2820$).⁴ Ezen belül különítettük el az összes kistelepülés és az összes hátrányos helyzetű település átfedő és át nem fedő halmazait (*1. ábra*).

1. ábra: A településméret és a fejlettség alapján képzett településtípusok halmazai a vidéki Magyarországon

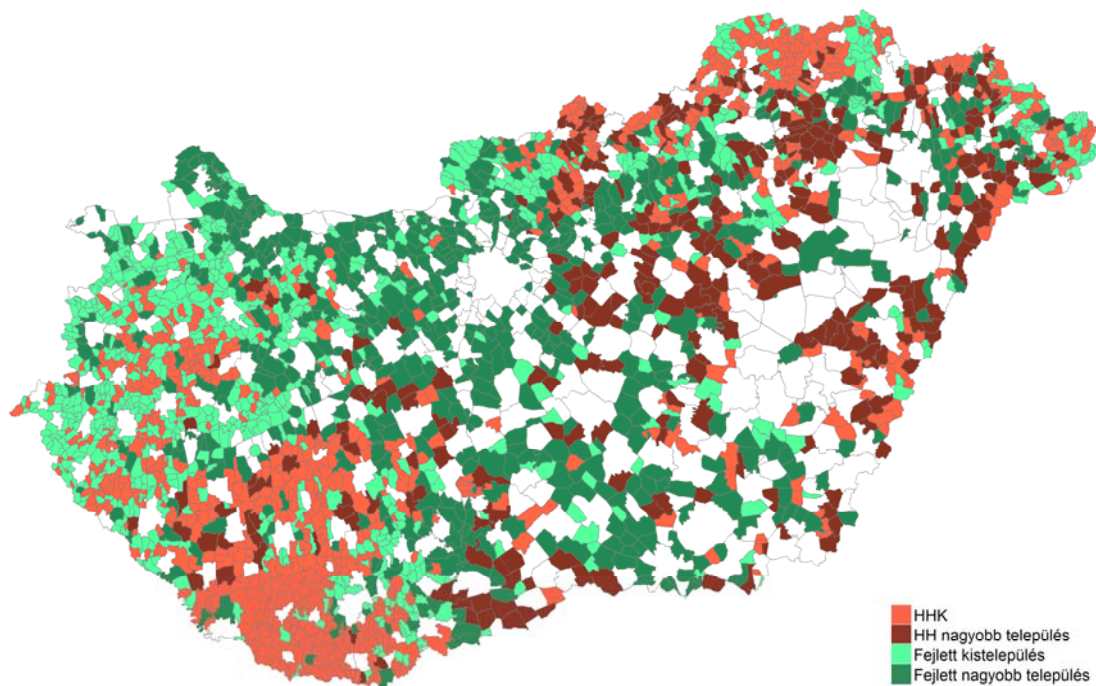
A 4. térkép az általunk definiált HHK területi elhelyezkedését mutatja.

A HHK területi elhelyezkedése értelemszerűen átfed mind az aprófalvakéval (vö. 1. térkép), mind az LHH kistérségekével (vö. 3. térkép), s látható a HHK túlréprezentáltsága a déldunántúli és az észak-magyarországi régiókban (vö. 2. térkép).⁵

⁴ Hat település esetében a fejlettségi indexet alkotó kilenc változó valamelyike hiányzott.

⁵ Továbbá ha a szakirodalmat nézzük, akkor ez a területi megoszlás a szegénység és a fejletlenség szinte minden más aspektusával is meglehetősen átfedést mutat (Kovács 2013).

4. térkép: A vidéki Magyarország négy településtípusának területi elhelyezkedése*

* A fehér foltok a városok területeit mutatják. A térkép Hajdu Gábor szerkesztése.

Ezután kiválasztottunk a T-Star 2011. évi adatbázisából olyan indikátorokat, amelyek a települések intézményi ellátottságáról, elérhetőségéről, munkaerőpiacáról, a háztartások helyzetéről a lehető legtöbbet elárulnak, vagyis olyanokat, amelyek közelítő változóként szolgálnak a számunkra a HHK mindennapi életének megismeréséhez. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a T-Star adatbázis lehetőségeit nem teljes mértékben merítettük ki, illetve hogy a kevés nem innen származó adaton kívül még sok más településsoros adatbázisból lehetne az általunk elemzendő jelenséget más érvényes és megbízható indikátor hozzáadásával gazdagítani.⁶ Ezért a következő elemzést állításaink első tesztelésének tekintjük csupán.

⁶ Lásd például Kovács (2013) 3. és 4. lábjegyzetében felsorolt indikátorlistát.

A kiválasztott indikátorokat a következőképpen csoportosítottuk:

- **Demográfia és anyagi helyzet:** előregedés, vándorlás, személygépkocsi-tulajdon, lakásépítés, vagyis olyan indikátorokat soroltunk ide, amelyek alapján a helyi társadalom öfenntartó képességének alakulását véljük megismerhetőnek.
- **Elérhetőség:** a vasúti, az autóbusz- és a postai szolgáltatások közelsége, illetve a Budapesttől való távolság,⁷ vagyis olyan változók, amelyekről feltételezhető, hogy meghatározzák a HHK-en élőknek az ország többi részébe való integrációs esélyeit.
- **Intézményi ellátottság és infrastruktúra:** a háztartások mindennapjaira legjobban ható közművek, illetve egészségügyi, szociális és oktatási intézmények, valamint a közigazgatás és a helyi gazdaság szervezeteinek létét vagy hiányát, illetve használatát, továbbá a háztartások villamosenergia-fogyasztását⁸ mutatjuk be.

MIBEN KÜLÖNBÖZIK A HHK A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉSEKTŐL, ILLETVE KISTELEPÜLÉSEKTŐL?

A kérdésre két menetben adunk választ: előbb egyenként összehasonlítjuk a kiválasztott indikátorok eltéréseit a fejlettség és lakosságszám alapján kialakított településtípusok között (külön figyelmet fordítva a HHK-re), majd egy regressziós modellt mutatunk be, amellyel arra a kérdésre keresünk választ, hogy milyen tényezők növelik vagy csökkentik egy település hátrányos helyzetű kistelepüléssé válásának esélyét.

⁷ Mivel ez a változó az egyetlen, amely nem a KSH T-Star adatbázisából való, ezért röviden a képzés módjáról: az elérhetőségi vizsgálatok során a hálózatokat minden esetben gráfként kell értelmezni, melynek csúcsait az egyéni elérhetőség esetében a vizsgált terület települései (pl. ezek központja), úthálózati elágazásai, a gráfok éleit pedig az ezen pontokat összekötő hálózati szakaszok képzik. Az adott él útkategória szerinti hovatartozása, illetve fekvése (külső vagy átkelési szakasz) alapján rendelhető hozzá a szakaszhoz az a sebességérték, amely a megengedett sebességhatárokon belül a legjobban leírja az adott útkategóriára jellemző utazásokat [pl. autópálya 130 km, átkelés városban 50 km (megengedett sebesség), illetve 30 km (korrigált sebesség)]. Ezek alapján kerül sor az egyes (elemi) útszakaszokhoz tartozó utazási idők meghatározására. A további részletekről lásd Szalkai 2012.

⁸ Ez a változó egyszerre tekinthető az infrastruktúra kiépítettsége és a helyi gazdaság ereje indikátorának.

A 1. táblázatban látható, hogy demográfiai és anyagi helyzet tekintetében a vidéki Magyarország négy településtípusa minden tekintetben élesen eltér egymástól.

1. táblázat: A demográfiai és anyagi helyzet néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
Nyugdíjasok száma (100 lakosra)	16,2	15,7	19,4	17,6	17,4	0,000	1,03	0,84
Romák aránya** (%)	6,1	7,1	1,2	1,5	3,7	0,000	0,86	4,92
Egyéb kisebbséghez tartozók aránya** (%)	2,6	1,1	5,2	3,6	3,5	0,000	2,33	0,50
Odavándorlások száma (100 lakosra)	5,9	5,0	5,6	5,1	5,6	0,000	1,19	1,05
Elvándorlások száma (100 lakosra)	6,6	5,4	5,7	4,9	5,8	0,000	1,22	1,17
Vándorlási mérleg (100 lakosra)	-0,7	-0,5	-0,04	0,2	-0,3	0,000	1,45	16,93
Személygépkocsi k száma (100 főre)	22,3	21,2	28,8	29,1	25,7	0,000	1,05	0,77
Épített lakások száma (1000 lakásra)	1,0	0,9	2,2	3,6	1,9	0,000	1,07	0,45

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

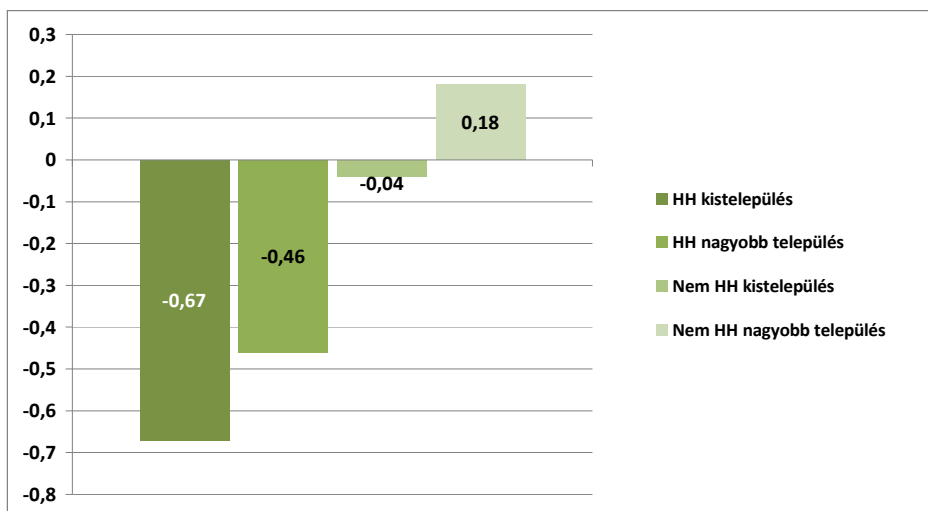
** Forrás: Népszámlálás 2001.

- A nyugdíjasok aránya a HHK-en a fejlettebb településekhez (különösen a fejlettebb kistelepülésekhez) képest alacsonyabb, de a hátrányos helyzetű nagyobb településeknél kismértékben magasabb;
- míg a roma/cigány származásúak aránya a HHK-en némileg alacsonyabb, mint a hátrányos helyzetű nagyobb településeken, és sokkal magasabb, mint a fejlett településeken, addig a többi nemzeti kisebbség esetében ennek a fordítottja igaz;
- a HHK vándorlási vesztesége a legnagyobb, és ez sok mozgás mellett valósul meg, vagyis ide irányul a legtöbb bevándorlás és innen mennek is el a legtöbben.

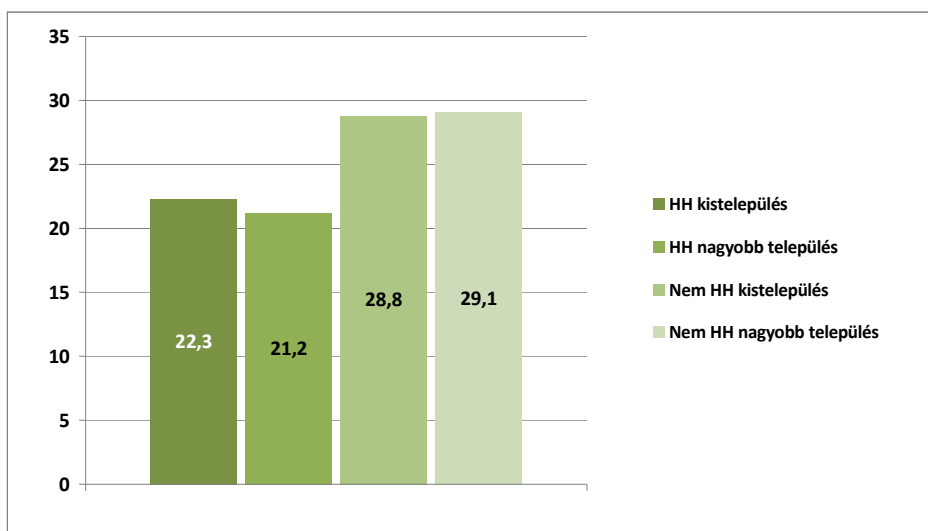
A vándorlási veszteség tekintetében a HHK a hátrányos helyzetű nagyobb településekhez áll a legközelebb (2. ábra), ugyanakkor a sok mozgás inkább a fejlett kistételepülésekhez hasonló;

- az anyagi helyzet (a személygépkocsik 100 főre jutó száma, 3. ábra) és a jövőbe való beruházás (új lakások építésének aránya) terén a HHK elmaradnak a fejlettebb településektől, de a hátrányos helyzetű nagyobb településektől nem, sőt ezekhez képest némileg jobb állapotot mutatnak.

2. ábra: Vándorlási mérleg településtípus szerint (100 lakosra jutó arány)

3. ábra: A személygépkocsik száma településtípus szerint (100 lakosra jutó arány)

Az infrastruktúra három tipológiai képző és két új indikátora (2. táblázat) azt mutatja, hogy a HHK minden tekintetben elmaradott a vidéki Magyarország másik három településtípusához képest.

2. táblázat: Az infrastruktúra néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

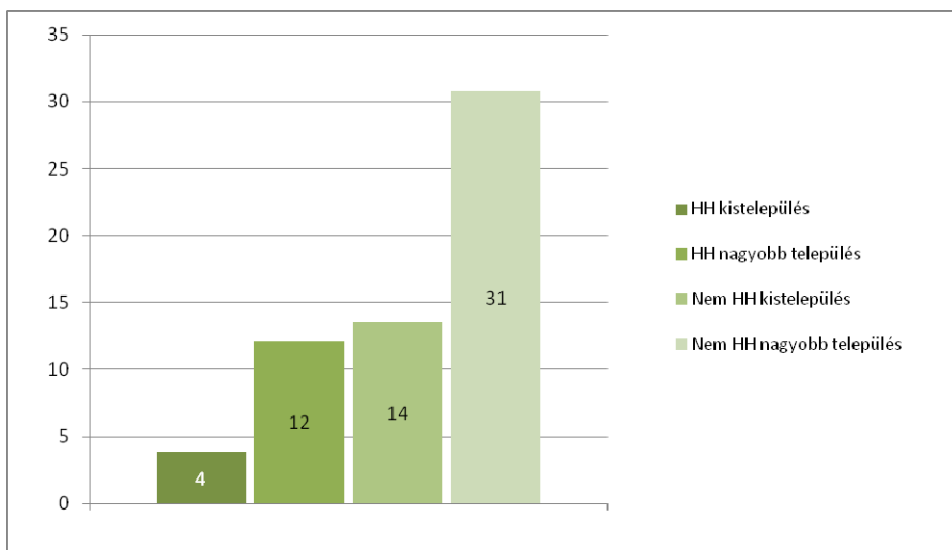
	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistépelülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
A tipológia alapjául szolgáló infrastruktúra-indikátorok								
ISDN vonalak száma (100 lakosra)	0,7	0,8	1,5	1,5	1,1	0,000	0,78	0,43
Közcatornába bekapcsolt lakások aránya (%)	14,7	21,9	52,1	61,7	37,2	0,000	0,67	0,28
Önkormányzati út és köztér hosszából mennyi kiépítetlen (%)	82,1	75,9	71,8	66,2	74,8	0,000	1,08	1,14
Új indikátorok								
Közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat van (%)	23,4	39,3	66,6	81,6	51,1	0,000	0,60	0,35
Szennyvíztisztító van (%)	3,8	12,1	13,6	30,8	13,5	0,000	0,32	0,28

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistépelüések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

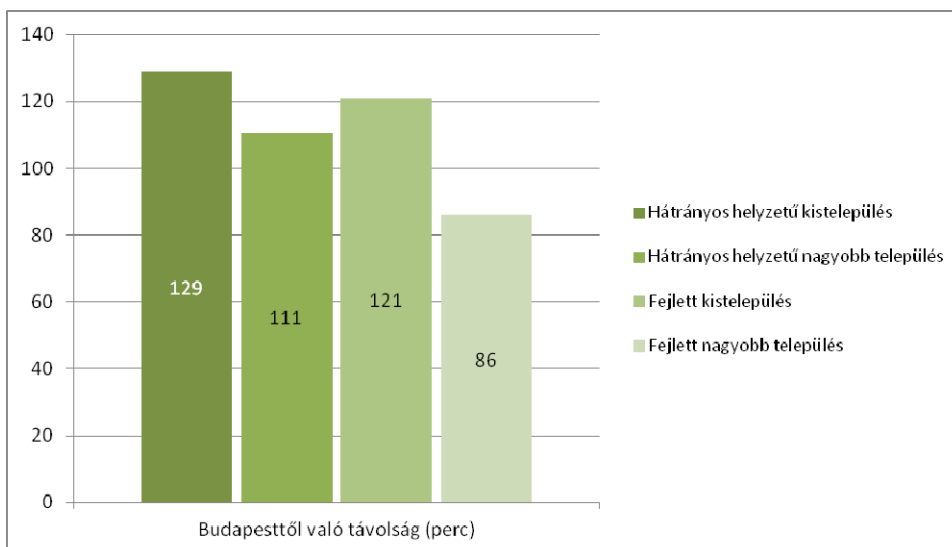
A hátrány mértékére a fejlettség sokkal erősebben hat, mint a településnagyság. Az eltérő településnagyságból fakadó hátrány a csatornázottság terén kisebb, mint a fejlettségből fakadó, a szennyvíztisztító esetében azonban nincs ilyen eltérés a két dimenzió között: a HHK hátrányának mértéke azonos területi és fejlettségi szint szerint, s hatalmas, amikor a két dimenzió egyszerre van jelen (4. ábra).

4. ábra: Szennyvíztisztító léte településtípus szerint (%)

A vasút és a posta szolgáltatásának közvetlen elérése a HHK-en a legakadályozottabb, illetve Budapest ezektől van a legtávolabb (5. ábra). A településnagyság sokkal fontosabb ennek a hátránynak a létrehozásában, mint a fejletlenség.

5. ábra: A Budapestre jutás ideje közúton településtípus szerint (perc)

Az elérhetőség négy indikátora közül három a HHK hátrányát jelzi (3. táblázat), csupán a helyközi autóbusz-megálló léte tekintetében teljes az egyenlőség.⁹

3. táblázat: Az elérhetőség néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
Vasútállomás van (%)	18,9	43,3	22,7	47,1	28,8	0,000	0,44	0,83
Helyközi autóbusz-megálló van (%)	100,0	100,0	99,5	100,0	99,9	0,03	1,00	1,00
Postahivatal van (%)	38,2	100,0	53,8	99,8	63,2	0,000	0,38	0,71
Budapestre jutás ideje közúton** (perc)	129	111	121	86	115	0,000	1,17	1,07

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

Az egészségügyi, a szociális és az oktatási szolgáltatások valamennyi indikátora azt jelzi, hogy a HHK-en élni majd minden tekintetben rosszabb esélyeket jelent az ilyen szolgáltatások elérése szempontjából, mint a három másik településtípus bármelyikén élni (4–6. táblázatok).

Az egészségügyi szolgáltatásoknál ez a hátrány a háziiorvosi szolgálat esetében a legkisebb, de még itt is elmondható, hogy a hátrányos helyzetű nagyobb településeken kétszer több házi orvos jut ezer felnőttre, mint a HHK-en (4. táblázat).

A HHK a többi településtípushoz képest jellemzően sokkal több szociális segítségre szorul, és az idősgondozás két indikátora is a HHK – elsősorban településnagyság okozta – hátrányát igazolja (5. táblázat).

⁹ Egy további elemzésben a járatszám, az utazási idő, illetve a járatok időbeli eloszlása értelmes elemzési szempontokat jelenthetnek majd.

4. táblázat: Az egészségügyi ellátás minőségének néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
Járóbetegszakellátás van (%)	2,4	32,1	6,9	43,4	15,9	0,000	0,07	0,34
Gyógyszertár van (%)	15,5	85,7	22,7	89,9	41,5	0,000	0,18	0,68
Háziorvosi szolgálat van (%)	19,4	90,0	30,6	94,1	46,8	0,000	0,22	0,63
Házi gyermekorvosi szolgálat van (%)	0,1	9,0	0,2	18,4	5,0	0,000	0,01	0,44
Háziorvosok száma (1000 felnőttre)	0,3	0,7	0,5	0,6	0,5	0,000	0,50	0,67
Gyerekorvosok száma (1000 gyerekre)	0,01	0,1	0,01	0,3	0,1	0,000	0,06	0,62

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

5. táblázat: A szociális ellátás indikátorai településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
A tipológia alapjául szolgáló infrastruktúra-indikátorok								
Védelembe vett kiskorú gyerekek a 0–18 éves állandó lakosok arányában (%)	3,3	3,5	0,8	1,3	2,1	0,000	0,95	4,14
Átmeneti segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	10,1	6,1	5,1	4,1	6,8	0,000	1,67	1,99
Rendszeres segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	1,7	1,4	0,5	0,5	1,4	0,000	1,17	3,30

Új indikátorok								
Idősek nappali intézménye van (%)	11,6	45,5	10,5	33,5	19,8	0,000	0,26	1,10
Időskorúak (tartós bentlakásos) otthona van (%)	3,3	20,2	5,8	19,6	9,5	0,000	0,17	0,58

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Az oktatási szolgáltatások (6. táblázat) esetében a bölcsőde, a középiskola és a családi napközi hiánya – ismét különösen a nagyobb településekhez képest – meghatározó, az óvoda és az általános iskola léte gyakoribb, nem is beszélve az általános iskolai internetelérés paradicsomi állapotáról.

6. táblázat: Az oktatás néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

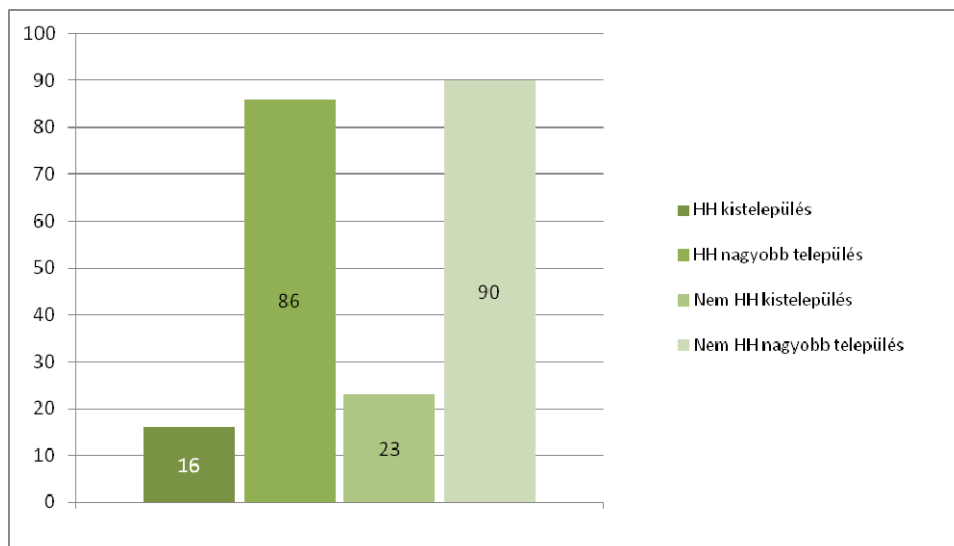
	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
Bölcsőde van (%)	0,2	5,9	0,8	14,2	4,0	0,000	0,03	0,25
Óvoda van (%)	46,3	100,0	56,6	99,3	66,9	0,000	0,46	0,82
Általános iskola van (%)	30,4	98,1	37,9	97,5	55	0,000	0,31	0,80
Középiskola van (%)	0,8	11,2	2,0	8,4	4,0	0,000	0,07	0,39
Internetellátott általános iskolai feladatellátási helyek az összes feladatellátási hely arányában (%)	93,1	99,0	95,8	98,4	96,9	0,000	0,94	0,97
Családi napközi van (%)	1,8	5,3	4,0	15,4	5,7	0,000	0,33	0,45

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistelepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A gyógyszerárak arányának szembeszökően nagymérvű különbözősége elsődlegesen ugyancsak a településnagyságnak tulajdonítható (6. ábra).

6. ábra: Gyógyszerár léte településtípus szerint (%)

A helyi gazdaság állapotát jelző négy típusképző indikátor ellentmondásos képet fest a HHK és a többi településtípus viszonyáról (7. táblázat).

7. táblázat: A közigazgatás és a helyi gazdaság működésének néhány indikátora településtípusonként és ezek eltérései a HHK és más településtípusok között*

	A vidéki Magyarország településtípusai (N = 2620)						HHK/HH nagyobb település (arány)	HHK/nem HH kistelepülés (arány)
	HHK (N = 1017)	HH nagyobb település (N = 321)	Nem HH kis-település (N = 885)	Nem HH nagyobb település (N = 597)	Összesen (N = 2820)	p		
A tipológia alapjául szolgáló gazdasági indikátorok								
Vállalkozások száma (100 lakosra)	12	12	18	16	15	0,000	0,99	0,66
Szállásférőhelyek száma (100 lakosra)	0,7	0,5	7,8	4,3	3,8	0,000	1,40	0,08
Nyilvántartott álláskereső aránya 18–59 évesek között (%)	11,4	10,6	5,7	5,4	8,2	0,000	1,08	1,99
Kiskereskedelmi üzletek száma (100 lakosra)	0,6	0,7	0,8	0,8	0,7	0,000	0,79	0,74

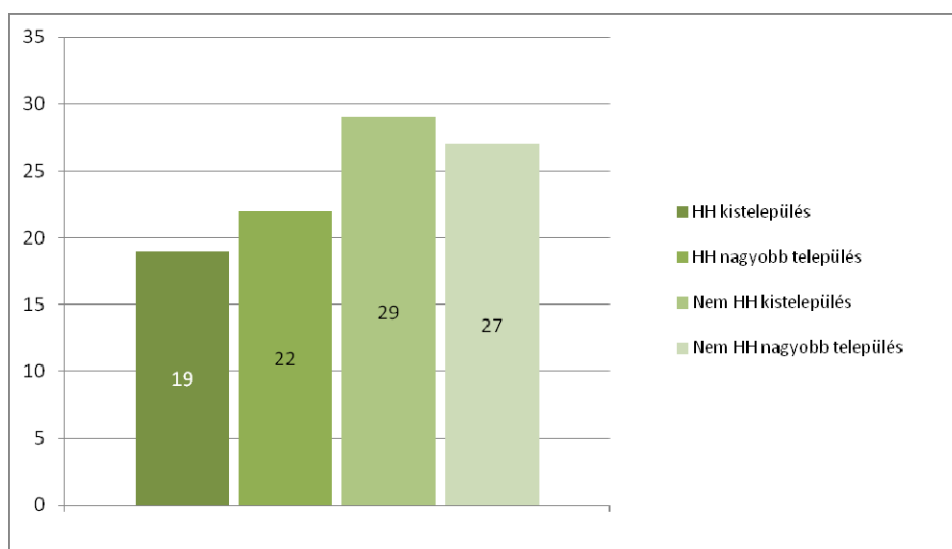
Új indikátorok								
Körjegyzőség székhelye van (%)	19,2	22,4	29,5	27,5	24,5	0,000	0,85	0,65
Bankfiók van (%)	11,5	67,9	22,1	75,7	34,9	0,000	0,17	0,52
Piac van(%)	0,1	7,5	0,6	7,0	2,6	0,000	0,01	0,17
A háztartásoknak szolgáltatott villamos energia mennyisége (egy lakásra, 1000 kWh-ban)	2,11	2,33	2,47	2,81	2,40	0,000	0,90	0,85

Jelmagyarázat: HH = hátrányos helyzetű; Nem HH = nem hátrányos helyzetű; HHK = hátrányos helyzetű kistélepülések.

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Miközben a vállalkozások fajlagos száma és az álláskereső aránya a HHK és a nagyobb hátrányos helyzetű települések esetében közel egyforma, és a fejlettebb településekhez képest rosszabb helyzetet mutat, addig a HHK a szálláshelyek fajlagos számában hasonló, a boltok számában rosszabb helyzetben van a nagyobb hátrányos helyzetű településekhez képest (miközben a fejlett településekhez viszonyítva mindkettőjük elmaradása jelentős). Az újonnan bevont indikátorok közül a körjegyzőség léte (7. ábra) és a háztartások villamosenergia-fogyasztása esetében a HHK hátránya a többi településtípushoz képest viszonylag kicsi, s a fejletlenség hatása nagyobb, mint a településméreté.

7. ábra: Körjegyzőség székhelye településtípus szerint (%)

A bankfiók és a piac jelenléte esetében a hátrány ismét megnő, s ez újra elsősorban a településméret hatásának tudható be.

Az eddigiekben sorra vett hatások egyidejű és egymással összefüggő hatásait a következő regressziós modell mutatja be (8. táblázat).

8. táblázat: A HHK létrejöttének esélye (logisztikus regresszió, $N = 2620$, pszeudo- R -négyzet 51%)

	Exp(B)	Szign.
Elérhetőség		
Vasútállomás van	0,628	0,000
Postahivatal van	0,684	0,010
Budapestre jutás ideje közúton (perc)	1,013	0,000
Fejlettség		
Bankfiók van	0,371	0,000
Általános iskola van	0,602	0,001
Háziorvosi szolgálat van	0,384	0,000
Vállalkozások száma (100 lakosra)	0,870	0,000
Kistérségi környezet fejlettsége		
LHH kistérség	1,784	0,000
Régió (ref.: Közép-Magyarország; 0,0000)		
Nyugat-Dunántúl	1,693	0,353
Közép-Dunántúl	2,598	0,087
Dél-Dunántúl	10,121	0,000
Dél-Alföld	7,831	0,001
Észak-Alföld	4,305	0,012
Észak-Magyarország	3,706	0,017
Konstans	0,632	0,414

A modell magában foglalja az elérhetőség mindhárom indikátorát, továbbá az intézményi ellátottság egy-egy indikátorát. Szerepel továbbá a modellben két regionális változó: az egyik azt mutatja, hogy az a kistérség, amelyben a település található, hátrányos helyzetű-e, a másik a régió.

A HHK körébe kerülés esélyét növeli a rosszabb elérhetőség: a vasútállomás és a postahivatal hiánya, továbbá ha egy település nagyon távol van Budapesttől, akkor valószínűbb, hogy a HHK lesz belőle. Növeli a HHK körébe tartozás esélyét a vállalkozások kis száma, valamint az általános iskola, a házi orvosi szolgáltatás és a bankfiók hiánya is. A LHH kistérségekben levő települések a többi településnél nagyobb eséllyel tartoznak a HHK közé. Végül a regionális hatás sem elhanyagolható: a dél-dunántúli, mindkét alföldi és az észak-magyarországi régiós helyzet is növeli a HHK létrejöttének esélyét.

ELTÉRÉSEK A HHK-EN BELÜL

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a HHK-en belül okoz-e eltérést a települések között három regionális metszet: a településméret, a földrajzi elhelyezkedés és a kistérségi hátrány léte vagy hiánya (9–15. táblázatok).¹⁰

A területi elhelyezkedés a települések életképességében viszonylag kevésbé okoz különbségeket, a dél-dunántúli HHK-en valamivel kevesebb a nyugdíjas és a roma/cigány származású lakos, magasabb az egyéb nemzeti kisebbségekhez tartozók aránya és több a személygépkocsi (9. táblázat).

9. táblázat: A demográfiai és az anyagi helyzet néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalú (N = 625)	Kis-település (N = 392)	P	LHH kistérség (N=362)	Nem LHH kistérség (N=655)	p
Nyugdíjasok száma (100 lakosra)	15	17	0,000	16	16	0,056	14	17	0,000
Romák aránya** (%)	6,3	11,1	0,000	5,5	6,9	0,040	10,1	3,8	0,000
Egyéb kisebbséghez tartozók aránya** (%)	4,4	1,3	0,000	2,8	2,3	0,417	2,5	2,7	0,756
Odavándorlások száma (állandó és ideiglenes vándorlások száma összesen) (100 lakosra)	6,23	5,93	0,223	6,19	5,54	0,001	6,20	5,80	0,046
Elvándorlások száma (állandó és ideiglenes vándorlások száma összesen) (100 lakosra)	7,0	7,0	0,967	7,0	6,0	0,000	7,1	6,4	0,008
Vándorlási mérleg (100 lakosra)	-0,7	-1,0	0,361	-0,8	-0,4	0,105	-0,9	-0,6	0,210

¹⁰ A elemzésből kihagytuk azokat az indikátorokat, amelyek aránya HHK-en nagyon alacsony volt, illetve egy esetet (autóbusz-megálló) azért, mert valamennyi HHK elérhető autóbuszal.

A 9. táblázat folytatása

Személygépkocsik száma (100 főre)	22	19	0,000	23	22	0,014	19	24	0,000
Épített lakások száma (1000 lakosra)	0,8	0,7	0,810	1	1	0,895	0,5	1,3	0,015

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

** Forrás: Népszámlálás 2001.

A településméret több eltérés oka, az aprófalvakban magasabb a nyugdíjasok fajlagos és kisebb a roma/cigány származásúak aránya, több a vándorlás és a személygépkocsik fajlagos száma. A kistérségi hátrányok jobbra a HHK nagyobb hátrányával járnak együtt: kevesebb gépkocsi és új lakás, nagyobb vándorlási veszteség sok mozgással és magas a roma/cigány származásúak aránya.

Infrastruktúra szemszögéből nézve (10. táblázat) regionális tekintetben minden téren rosszabb a déli régiók helyzete az északiakéhoz képest, és ugyanez mondható el az aprófalvak kistélepedésekhez viszonyított helyzetéről is.

10. táblázat: Az infrastruktúra néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyar ország (N = 237)	p	Aprófalva (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	P
A tipológia alapjául szolgáló infrastruktúra indikátorok									
ISDN vonalak száma (100 lakosra)	0,7	0,7	0,401	0,5	0,9	0,000	0,6	0,7	0,046
Közcsatornába bekapcsolt lakások aránya (%)	8,5	30,1	0,000	11,6	19,5	0,000	13,1	15,5	0,186
Önkormányzati út és köztér hosszából mennyi kiépítetlen (%)	86,1	78,6	0,000	84,1	78,9	0,000	79,9	83,3	0,001

Új indikátorok									
Közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat van (%)	12,6	50,2	0,000	18,6	31,1	0,000	23,8	23,2	0,843
Szennyvíztisztító van (%)	0,8	13,1	0,000	3,0	5,1	0,096	5,8	2,7	0,015

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A kistérségi hátrány ezzel szemben nem minden tekintetben jár együtt települési hátránnyal, sőt a szennyvíztisztító és a jobb utak léte szempontjából némi előnyt is jelent.

Elérhetőség tekintetében (11. táblázat) déli régióban élni rosszabb, mint északiban, és apró településen sokkal rosszabb, mint kistépülésen.

11. táblázat: Az elérhetőség néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófaluk (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	P
Vasútállomás van (%)	20,7	17,7	0,368	13,3	27,8	0,000	18,0	19,4	0,576
Postahivatal van (%)	26,7	49,8	0,000	5,4	90,3	0,000	39,5	37,4	0,510
Budapestre jutás ideje közúton** (perc)	131	113	0,000	133	123	0,000	146	119	0,000

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

** Szalai Gábor számítása.

Mindkét dimenzióban a postai szolgáltatások hiánya és Budapest nagyobb távolsága okozza a hátrányt, amihez az aprófalvak esetében a vasút nagyobb mértékű hiánya is társul. A kistérségi hátrány ezzel szemben csak egy tekintetben hátrányos – Budapest sokkal messzebb van.

Az egészségügyi ellátás terén nincs erős regionális hatás (12. táblázat). Ezzel szemben aprófaluban élni minden téren és minden esetben hátrányt jelent. Ennek szöges ellentéte a kistérségi hátrány: nem mutatható ki statisztikailag jelentős eltérés az LHH és a nem LHH kistérségek között.

12. táblázat Az egészségügy néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófaluk (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
Járóbetegszakellátás van (%)	1,5	4,2	0,035	0,3	5,6	0,000	2,2	2,4	0,815
Gyógyszertár van (%)	12,3	16,9	0,112	2,6	36,2	0,000	16,6	15,0	0,497
Háziorvosi szolgálat van (%)	18,4	21,5	0,337	4,0	43,9	0,000	20,4	18,8	0,521
Háziorvos száma (1000 felnőttre)	33,9	38,8	0,475	13,5	66,2	0,000	36,8	32,2	0,370

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A szociális ellátások terén (13. táblázat) két tekintetben térnek el egymástól a déli és az északi régiók: az utóbbiakban magasabb a rendszeresen segélyezettek aránya és hozzáférhetőbbek az idősek nappali ellátásai. A településméret esetében élesen eltérő a kép a két típus között: az aprófalvakban a segélyezés, a nagyobb kistérségeken az idősgondozás a jellemző. Az LHH településeken a legtöbb szociális ellátás elterjedtebb, mint a nem LHH településeken, de egy kivétellel (rendszeres segélyezés) a különbségek statisztikailag nem jelentősek.

13. táblázat: A szociális ellátás néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófaluk (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N=362)	Nem LHH kistérség (N=655)	p
A tipológia alapjául szolgáló szociális indikátorok									
Védelemben vett kiskorú gyerekek a 0–18 éves állandó lakosok arányában (%)	3,4	3,6	0,604	3,2	3,4	0,464	3,9	3,0	0,007
Átmeneti segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	8,9	9,3	0,780	12,3	6,7	0,000	9,9	10,2	0,742

A 13. táblázat folytatása

Rendszeres segélyezésben részesültek a 18 évesnél idősebb lakosok arányában (%)	1,8	2,2	0,016	1,8	1,6	0,047	2,3	1,4	0,000
Új indikátorok									
Idősek nappali intézménye van (%)	6,8	16,5	0,000	6,9	19,1	0,000	13,8	10,4	0,102
Időskorúak (tartós bentlakásos) otthona van (%)	3,5	1,7	0,178	1,8	5,9	0,000	3,9	3,1	0,490

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

Az oktatási ellátás terén (14. táblázat) a déli és az apró települések erős hátrányát látjuk (kivéve az iskolai internetellátottságot), ugyanakkor a kistérségi hátrány az itt található HHK lakosai számára inkább előnyt jelent.

14. táblázat: Az oktatás néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófalú (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
Óvoda van (%)	36,5	61,6	0,000	18,1	91,3	0,000	50,3	44,1	0,060
Általános iskola van (%)	23,7	40,9	0,000	7,0	67,6	0,000	35,4	27,6	0,010
Internetellátott általános iskolai feladat-ellátási hely van (az összes feladat-ellátási hely százalékában)	95,7	87,9	0,047	79,5	95,4	0,000	91,6	94,2	0,370

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

A helyi gazdasági helyzet és közigazgatás terén a három metszetben nagyon eltérő a kép (15. táblázat). A regionális eltérések nem élesek, kivéve a helyi vállalkozások fajlagos számának és a nagyobb villamosenergia-fogyasztásnak szignifikánsan magasabb értékeit a déli régióban. Ezzel szemben aprófaluban élni – a vállalkozások és szálláshelyek fajlagos számától eltekintve – szignifikáns hátrányt jelent a nagyobb kistelepülésekhez képest. Igen

eltérő a kép, ha az LHH-s és nem LHH-s régióban elhelyezkedő településeket hasonlítjuk össze: az LHH-s településeken több a bolt, a körjegyzőségi székhely és a bankfiók, ugyanakkor több a munkanélküli és kisebb a villamosenergia-fogyasztás.

15. táblázat A helyi gazdaság és a közigazgatás néhány indikátora a HHK három regionális metszetében*

	Területi elhelyezkedés			Településméret			Kistérségi hátrány		
	Dél-Dunántúl (N = 397)	Észak-Magyarország (N = 237)	p	Aprófaluk (N = 625)	Kis-település (N = 392)	p	LHH kistérség (N = 362)	Nem LHH kistérség (N = 655)	p
A tipológia alapjául szolgáló gazdasági indikátorok									
Vállalkozások száma (100 lakosra)	11	9	0,000	12	12	0,926	12	12	0,140
Szállásférőhelyek száma (100 lakosra)	0,5	1,1	0,070	0,7	0,6	0,486	0,8	0,6	0,241
Nyilvántartott álláskeresők aránya 18–59 évesek között (%)	12,8	13,3	0,200	11,7	10,9	0,025	14,3	9,7	0,000
Kiskereskedelmi üzletek száma (100 lakosra)	0,6	0,6	0,347	0,6	0,6	0,007	0,6	0,6	0,007
Új indikátorok									
Körjegyzőség székhelye van(%)	19,6	24,1	0,191	6,9	38,8	0,000	23,5	16,8	0,009
Bankfiók van (%)	12,3	11,4	0,722	2,2	26,3	0,000	14,1	10,1	0,055
A háztartásoknak szolgáltatott villamos energia mennyisége (egy lakásra, 1000 kWh-ban)	2,27	1,90	0,000	2,03	2,24	0,000	2,0	2,18	0,000

LHH = leghátrányosabb helyzetű

* Az adatok, ha más forrás nincs megjelölve, a T-Star 2011-es adatállományából származnak.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgált dimenziók (életképesség, elérhetőség, intézményi – egészségügy, oktatás, szociális – ellátottság, infrastruktúra, helyi gazdaság és közigazgatás) mindegyikére igaz, hogy a vidéki Magyarország négy településtípusa minden tekintetben élesen eltér egymástól, s noha ennek mértéke más, a HHK általában a rosszabb helyzetűnek mutatkozott, mint a fejlettebb kistelepülések vagy a hátrányos helyzetű nagyobb települések átlaga, s kivétel nélkül, mint a fejlett nagyobb települések.

A HHK körébe kerülés esélyét növeli a rosszabb elérhetőség (a vasútállomás és a postahivatal hiánya, továbbá ha egy település minél távolabb van Budapeستől, annál valószínűbb, hogy a HHK lesz belőle). Növeli a HHK körébe való tartozás esélyét a vállalkozások alacsony száma, továbbá az általános iskola, a házi orvosi szolgáltatás és a bankfiók hiánya is. A LHH kistérségekben levő települések a többi településnél nagyobb eséllyel lesznek hátrányos helyzetű kistelepülések. Végül a regionális hatás sem elhanyagolható: a dél-dunántúli, mindkét alföldi és az észak-magyarországi régióban élés is növeli a HHK létrejöttének esélyét.

Ha a HHK között vizsgáljuk a területi elhelyezkedés, a településméret és a kistérségi hátrányok hatását, azt találjuk, hogy a dél-dunántúli elhelyezkedés az észak-magyarországihoz képest ritkábban (pl. rosszabb az infrastruktúra), az aprófalujelleg a nagyobb kistelepülésekhez képest gyakrabban (pl. nagyobb vándorlási veszteség, rosszabb infrastruktúra és általában minden ellátás terén) tovább fokozza a hátrányok mértékét. A kistérségi hátrány hatása ellentmondásos: van, amiben a nem LHH kistérségbe sorolt településekhez képest rosszabb (pl. sok mozgással történő vándorlási veszteség, a roma/cigány származásúak magas aránya, Budapest messzesége), de van, amiben jobb (pl. úthálózat) az LHH-ba tartozó HHK helyzete.

Az Országgyűlés 97/2005.(XII.25.) OGY határozata az Országos Területfejlesztési Koncepcióról. <http://www.vati.hu/static/otk/int/interaktiv.html>

G. Fekete Éva (2008) Az aprófalvak gazdasági lehetőségei. *Ezredforduló*, 3: 9-13.

Kovács Katalin, Váradi Monika Mária (szerk.) (2013): *Hátrányban vidéken*. Argumentum, Budapest.

Kiss János Péter (2008): Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In Váradi Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. ÚMK, Budapest, 29–69.

Kovács Katalin (2008): (Kis)falvak és lakóik. *Ezredforduló*, 3: 5–8.

Kovács Katalin (2013): Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In Kovács Katalin, Váradi Monika Mária (szerk.): *Hátrányban vidéken*. Argumentum, Budapest, 25–56.

2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok. KSH, Budapest, 2013.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_orsz_2011.pdf

Szalkai Gábor (2012): *Határtalan elérhetőség*. Kézirat. ELTE, Budapest.

FÜGGELÉK A HÁTRÁNYOS HELYZET VÁLTOZÓINAK KIALAKÍTÁSA

A hátrányos helyzetet definiáló mutató forrása a 2010. évi T-Star volt, amely három komponenset foglalt magában: (1) gazdasági fejlettség, (2) infrastrukturális fejlettség, (3) szociális dimenzió, segélyezés.

A három mutató három vagy négy indikátor főkomponenséből jött létre (F1. táblázat):

F1. táblázat: A gazdasági, az infrastrukturális és a szociális mutatók főkomponens-súlyai:

Gazdasági mutatók	
100 lakosra jutó vállalkozások száma	0,616
100 lakosra jutó szállásférőhelyek száma	0,680
18–59 éves korosztályon belül a nyilvántartott álláskeresők száma	–0,629
Infrastrukturális mutatók	
100 lakosra jutó kiskereskedelmi üzletek száma	0,693
100 lakosra jutó ISDN vonalak száma	0,641
Közcsatornába bekapcsolt lakások aránya	0,616
Önkormányzati út és köztér hosszából hány százalék kiépítetlen	–0,459
Szociális mutatók	
Védelemben vett kiskorú gyerekek aránya a 0–18 éves állandó lakosok számához viszonyítva	0,672
Az önkormányzat által nyújtott átmeneti segélyezésben részesültek aránya a 18 évesnél idősebb lakosság arányában	0,464
Az önkormányzat által nyújtott rendszeres segélyezésben részesültek aránya a 18 évesnél idősebb lakosság arányában	0,774

A három mutatóból¹¹ (a szociális mutatók beforgatása után) jött létre a fejlettség összesített mutatója. A mutató centrált (0 átlagú) volt. A hátrányos helyzet határát kutatói döntés alapján a mutató mediánjánál (0,032) húztuk meg, ami szinte teljesen azonos volt a mutató átlagával. Hátrányos helyzetűnek tehát a kistépelülések legkevésbé fejlett 50 százalékát tekintettük, ami szinte teljesen egybeesik az átlagosnál fejletlenebb települések csoportjával.¹² Így 949 hátrányos helyzetű kistépelülést (HHK) definiáltunk.

¹¹ A három mutató korrelációi: gazdaság–infrastruktúra: 0,377; gazdaság–szociális: –0,405; infrastruktúra–szociális: –0,224.

¹² A KSH általunk használt 2005-ös Mikrocenzus-adatfájljában, amelyben a települések területi adatai is benne vannak, öt, feltehetően 2005-ben önállóvá vált település nem szerepel, ezért ezek kimaradnak a mintavételből.